

Оксана РУДА

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В НАРОДНИХ ШКОЛАХ ГАЛИЧИНИ (1867–1918)

Проаналізовано розвиток народного шкільництва Галичини періоду автономії 1867–1918 рр., яке характеризувалося полонізацією галицької освіти, зі збереженням австрійського характеру народних шкіл та австрійської інтерпретації історичного минулого. Встановлено, що державні закони, прийняті в 1867–1893 рр., а також запроваджені на їх підставі навчальні плани 1875, 1893, 1895 та 1896 рр., сприяли поширенню та модернізації навчання історії в народних школах, а також зміні мети, змісту та методики її викладання. Вивчення історії в народних школах тісно перепліталось з польськими історичними традиціями, а висвітленню минулого українського народу відводилася другорядна роль.

Ключові слова: народні школи, Галичина, навчальні плани, методи навчання.

Зміни в Австрійській імперії 60-х років XIX ст., зокрема її перетворення на дуалістичну Австро-Угорську монархію та прийняття Конституції 21 грудня 1867 р., позначилися не лише на політичному і соціально-економічному становищі Галичини, а й на розвитку освіти, в тому числі на навчанні історії¹. Конституція та прийняті 25 травня 1868 р. т. зв. віросповідні закони², відповідно до яких школа унезалежнювалася від Церкви, а освіта і виховання підпорядковувалися світським органам – крайовій, окружній та місцевій шкільним радам, створили законодавчі передумови для прийняття державного шкільного закону 14 травня 1869 р.³. Закон передбачав створення нової структури народного шкільництва, запровадження замість трьох типів початкових шкіл (головні, тривіальні та парафіяльні з різними навчальними програмами) двох, що доповнювали одна одну: народна та виділова школи. Основні завдання народної школи зводилися до морально-релігійного виховання дітей,

¹ *Гаврецька М.* Законодавче закріплення правового статусу української мови в Східній Галичині у другій половині XIX ст. / *М. Гаврецька* // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 45; *Ігнатенко Н.* Особливості формування змісту та методики навчання історії у загальноосвітніх закладах в Східній Галичині (1900–1939 рр.): Історіографічний огляд проблеми / *Н. Ігнатенко* // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / [за заг. ред. І. Зуляка]. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3. – С. 294.

² *Ustawa z 25 maja 1868 Dz. pp. Nr 48 regulująca zasadniczo stosunki między szkołą a kościołem // Ustawy i Rozporządzenia w zakresie szkół ludowych / [zebrał i ułożył K. Pierożyński]. – Lwów, 1900. – S. 1–3.*

³ *Ustawa z 14 maja 1869 Dz. pp. Nr 62 ustanawiająca zasady nauczania w szkołach ludowych // Ustawy i Rozporządzenia w zakresie szkół ludowych / [zebrał i ułożył K. Pierożyński]. – Lwów, 1900. – S. 12–39.*

надання їм відповідних знань і навичок, розвитку їхніх здібностей, а також формування підвалин для виховання з них достойних громадян і членів суспільства. Це означало, що школа з виховного закладу перетворювалася на загальноосвітній⁴.

Упровадження передбачених законом 1869 р. змін дало поштовх розвитку шкільництва та зумовило поживалення освітнього руху в Галичині. На активізацію цього руху вплинуло також здобуття галицькими школами автономії 1867 р., коли імператорську санкцію одержали дві постанови Крайового сейму: про мову викладання у школах та організаційний статут Крайової шкільної ради⁵. Саме боротьба за мову викладання у школах і гімназіях стала одним із найголовніших питань у діяльності Галицького сейму⁶. Незважаючи на протести послів-українців, 22 червня 1867 р. він прийняв Закон “Про мову навчання у народних і середніх школах Галичини”, відповідно до якого право визначати мову викладання (польську чи українську) в народних школах мав той, хто її утримував. Якщо ж школа утримувалася за громадські кошти, таке право одержувала громада спільно з крайовою шкільною владою; ті школи, де частина дітей розмовляла польською, а частина – українською, перетворювалися на двомовні: одна була мовою викладання, інша – обов’язковим предметом⁷. Як наслідок, польська здобула статус обов’язкової в усіх школах, а українська – мови викладання, якого не завжди дотримувалися⁸.

Певну роль у розвитку шкільництва Галичини відіграла створена при Галицькому намісництві і підпорядкована Міністерству віросповідань та освіти у Відні Крайова шкільна рада⁹. Свою роботу вона розпочала 24 січня 1869 р. Початково до її складу входило 11 членів, однак після прийняття 1905 р. Закону “Про Крайову шкільну раду” та внесених до нього змін 1907 р. персональний склад ради було збільшено до 33 членів, серед яких переважали поляки (для прикладу, 1910 р. українців було 5, а 1913 – лише 3)¹⁰.

Для польського суспільства створення Крайової шкільної ради стало одним із вагомих здобутків Галицького сейму, бо дало змогу позбавити суспільне виховання німецького контролю і передати його під польське громадське управління. Раді вдалося модернізувати шкільну історичну освіту, завдяки чому Галичина стала

⁴ *Гр. Про шкільництво народне в Австрії / Гр. // Учитель. – 1891. – Р. 3. – Ч. 24. – С. 371.*

⁵ *Falkiewicz K. Rozwój szkolnictwa ludowego w Galicyi w latach 1848–1898 / K. Falkiewicz. – Lwów, 1899. – S. 31; Majorek Cz. Historia učitelná i erudycyjna: szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918) / Cz. Majorek. – Warszawa, 1990. – S. 148; Шкільництво народне в Галичині // Учитель. – 1898. – Р. 10. – Ч. 6. – С. 91.*

⁶ Детальніше про польсько-українські дебати на сесіях 1867 і 1868 рр. Галицького сейму див.: *Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму, 1861–1901 (нарис з історії українського парламентаризму) / І. Чорновол. – Львів, 2002. – С. 109–134.*

⁷ *Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 r. o języku wykładowym w szkołach ludowych i średnich Królestwa Galicji // Z dziejów odrodzenia politycznego Galicji 1859–1873 / [przez M. Bobrzyńskiego, W. Jaworskiego, J. Milewskiego]. – Warszawa, 1905. – S. 133–134.*

⁸ *Барвінський О. Про обтяжене молодежи школьної (Ч. 2) / О. Барвінський // Учитель. – 1889. – Р. 1. – Ч. 7–8. – С. 112; Горда О. Мовне законодавство і розвиток функцій української мови у школах Галичини (друга половина XIX ст.) / О. Горда // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 47–48; Патріотичні гріхи нашого народного учительства // Учитель. – 1901. – Р. 13. – Ч. 19. – С. 295–296.*

⁹ *Ustawa z dnia 22 czerwca 1867 r. ... – S. 136.*

¹⁰ *Моряк-Протопопова Х. Крайова шкільна рада у Галичині: повноваження, структура і вплив на розвиток шкільництва у 1867–1918 рр. / Х. Моряк-Протопопова // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2011. – Вип. 54. – С. 74.*

краєм, який одним із перших у Європі запровадив вивчення історії у всіх народних школах як обов'язковий предмет¹¹. Хоча всіх поставлених перед нею завдань рада не виконала, її діяльність, запровадження шкільних рад різних рівнів сприяло частковій демократизації освіти, створило умови для національно-культурного розвитку поляків. Водночас очікування української громадськості щодо розвитку українського шкільництва не виправдалися¹².

Впровадження шкільного закону від 14 травня 1869 р. активізувало роботу Галицького сейму у сфері крайового шкільного законодавства, яка увінчалася прийняттям постанов: 2 травня 1873 р. – про створення й утримання громадських народних шкіл та обов'язкове навчання у них дітей¹³ і 25 березня 1873 р. – про місцеві та окружну наглядні влади для народних шкіл¹⁴. Документи передбачали запровадження обов'язкового безплатного навчання для дітей віком від 6 до 12 років у народних школах, організацію шкіл-філіалів, виділових шкіл, вирішення питань покриття видатків на освіту, оплати праці вчителів тощо¹⁵.

Зміни в освіті, які стали відповіддю на вимоги законів 60–70-х років XIX ст., сприяли збільшенню кількості народних шкіл (з 2 476 у 1869 р. до 3 956 у 1900 р., а за 1900–1912 рр. їх стало більше на 1 594 (570 українських, 1 029 польських)), піднесення їх рівня, проте ліквідувати неосвіченість у краї не вдалося¹⁶. Загалом 70 % шкіл східної частини Галичини на початку XX ст. залишалися одно- або двокласними (переважно з українською мовою навчання), тобто належали до найнижчої категорії. На 1880 р. 82 % українців краю були неписьменними, на 1890 р. – 74 %¹⁷, на 1910 р. – 61 %, а з кожної тисячі українських дітей школу відвідували лише 57, тоді як польських – 97.

Закони 60–70-х років XIX ст. вплинули також на обсяг і зміст історичної освіти в народних школах, однак проблеми її національного виміру не вирішили:

¹¹ *Maternicki J.* Dydaktyka historii w Polsce: 1773–1918 / J. Maternicki. – Warszawa, 1974. – S. 5.

¹² *Сінкевич Є.* Міхал Бобжинський: суспільно-політична діяльність / Є. Сінкевич // Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. праць. – Миколаїв, 2010. – Вип. 5. – С. 61.

¹³ Ustawa z dnia 2 maja 1873 o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych, i obowiązku posyłania do nich dzieci // Ustawy i najważniejsze Rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1879. – S. 1–21.

¹⁴ Ustawa z dnia 25 marca 1873 o władzach nadzorczych miejscowych i okręgowych dla szkół ludowych // Ustawy i najważniejsze Rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1879. – S. 46–68.

¹⁵ *Majorek Cz.* Historia uytlytarna i erudycyjna... – S. 150; *Кошелева Н.* Українське шкільництво і освітня політика крайової адміністрації та сейму в Галичині (1890–1914 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Наталія Вікторівна Кошелева. – Львів, 2002. – С. 52.

¹⁶ Для прикладу, в 1889/90 н. р. у 187 школах навчання не проводилося, а в 1895 р. з 3 879 шкіл 453 (переважно у східній частині Галичини) були закриті через брак вчителів, окрім того, 389 868 учнів шкільного віку шкіл не відвідували. Детальніше про це див.: *Projekty reform szkolnictwa ludowego w Galicji u progu autonomii* / [wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Cz. Majorek]. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – S. XVIII; *Звіт Ради краювої о школах народних // Учитель. – 1895. – Р. 7. – Ч. 23. – С. 360; Галицькі школи народні в 1895 році // Учитель. – 1896. – Р. 8. – Ч. 6. – С. 88–89.*

¹⁷ *Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1879/1880. – Lwów, 1881. – S. 27–35; Ль. С. Шкільництво народне / Ль. С. // Учитель. – 1890. – Р. 2. – Ч. 22. – С. 345; Миколаєвич Я.* О народнім шкільництві Галичини всхідної / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1893. – Р. 5. – Ч. 21. – С. 323–324; *Миколаєвич Я.* Про нові пляни наунчі для шкіл народних / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1894. – Р. 6. – Ч. 23. – С. 361.

навчальні плани та програми й надалі надходили з Відня, затверджені Міністерством віросповідань та освіти, обсяг навчальних предметів залежав від учительського складу, а кількість учителів і класів – від кількості учнів¹⁸. Винятком не стали видані 1875 р. та 1895 рр. нові навчальні програми для усіх типів народних шкіл і затверджені 1876 р. нові шкільні правила. Історію як навчальний предмет консервативні правлячі кола Галичини й надалі активно використовували як засіб впливу на суспільство¹⁹. У шкільних підручниках багато місця відводилося висвітленню історичного минулого Польщі, дещо менше – Австро-Угорській імперії, а історії України й надалі – другорядна роль. Українська громадськість протестувала, однак починаючи з 70-х років XIX ст. (тобто від часу прийняття крайових шкільних законів про реорганізацію початкового шкільництва в 1873 р.) і до початку Першої світової війни тривала активна колонізація краю. Не змінила ситуації навіть угода між політиками-українцями, крайовою польською владою та, частково, центральним урядом, яка одержала назву “нової ери”²⁰. Розпорядженням Крайової шкільної ради від 7 березня 1893 р., виданим на підставі розпорядження Міністерства освіти і віросповідань від 13 січня того ж року, початкові школи були поділені на два типи: нижчі (від одно- до чотирикласних) у селах і містечках, що призначалися для дітей нижчих соціальних прошарків, переважно українського селянства, та вищі (п’яти- та шестикласні) в містах, розраховані на вихідців із заможних, переважно польських (1906 р. у Галичині було менше 20 міських шкіл з українською мовою навчання), родин²¹. Остаточо цей поділ узаконила цісарська санкція від 23 травня 1895 р.²².

З 1893 р. набули чинності затверджені Крайовою шкільною радою нові навчальні плани для народних шкіл, сповнені далекоюсяжним прагматизмом²³. Згідно з ними народні школи мали сприяти, щоб діти залишалися в тому середовищі, з якого походять, обирали відповідні спеціальності. Навчальна програма відповідала програмі міських шкіл з першого по четвертий клас. Учні, що здобули такий обсяг знань, не могли продовжувати освіту в середніх навчальних закладах²⁴.

Перед міськими школами т. зв. вищого типу – п’яти- та шестикласними, які створювалися на базі попередніх чотирикласних, ставилися цілком інші завдання:

¹⁸ Якщо учнів було понад 80 (закон передбачав обов’язкове навчання для дітей віком від 6 до 14 років), то вводилося дві посади вчителів, якщо понад 160 – то три і т. д. Детальніше про це див.: Ustawa z dnia 23 maja 1895, dz. u. kr. Nr 57 o zakładaniu i urządzeniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci zmieniona co do brzmienia art. 9 ustawą kraj. z dnia 20 stycznia 1904, dz. u. kr. Nr 19 // Ustawy i rozporządzenia w zakresie szkół ludowych / [zebrał i ułożył K. Pierożyński]. – Lwów, 1904. – S. 110.

¹⁹ *Ступарик Б.* Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 51, 56–57.

²⁰ *Кошелева Н.* Українське шкільництво... – С. 53, 62–63.

²¹ Розпоряджене ц. к. краєвої Ради шкільної в справі введення нових плянів науки для шкіл народних з дня 7 марта 1893 // *Учитель.* – 1893. – Р. 5. – Ч. 7. – С. 101–104.

²² Ustawa z dnia 23 maja 1895, dz. u. kr. Nr 57, o zakładaniu i urządzeniu publicznych szkół ludowych i obowiązku posyłania do nich dzieci // Ustawy i Rozporządzenia w z kresie szkół ludowych / [zebrał i ułożył K. Pierożyński]. – Lwów, 1900. – S. 47–75; *Semków J.* Polityka szkolna władz w poglądach społeczeństwa polskiego w Galicji / J. Semków. – Wrocław, 1973. – S. 37–40.

²³ *Łazuga W.* Michał Bobrzyński. Myśl historyczna a działalność polityczna / W. Łazuga. – Warszawa, 1982. – S. 99.

²⁴ *Majorek Cz.* Historia uytilitarna i erudycyjna... – S. 152–154.

підготувати учнів до середньої, чи виділової, школи (в перші чотири роки навчання), та до професійної діяльності (5-й і 6-й роки навчання)²⁵.

З кінця XIX ст. і до початку Першої світової війни якісних змін у розвитку шкільництва Галичини не відбулося, тут, як і раніше, переважали однокласні народні школи, у 1911–1912 рр. їх частка становила 62,3 % загальної кількості. Характерною ознакою шкільної системи Галичини була майже цілковита її залежність від чинної в усій габсбурзькій монархії системи. Зокрема навчальні програми та підручники з історії затверджували у Відні²⁶. У 70–80-х роках XIX ст. народні школи Галичини подавали учням лише загальні відомості із всесвітньої історії та історії габсбурзької монархії, натомість минулому рідного краю, через брак підручників і відповідно до вимог шкільних програм, відводилося значно менше місця, інформація, яку вони одержували, була фрагментарною. Вивчення історії в народних школах вказаного періоду регулювалося двома основними документами: “Планами науки”²⁷ з 1875 р. та “Науковими планами... разом з інструкцією” з 1893 р.²⁸.

“Плани науки” 1875 р. за змістом збігалися із загальноавстрійськими та особливою Галичини не враховували. У Галичині навчання тривало шість років і ще два т.зв. недільної науки, а не вісім, як загалом в імперії. Тому за однакових планів, годин для викладу навчального матеріалу бракувало. Як наслідок, для учнів молодших класів передбачалася складніша програма, порівняно з школярами інших частин імперії. Для прикладу, вивчення історії Австрійської монархії в Галичині було заплановано на 3-й і 4-й роки навчання, тоді як школярі інших частин імперії починали її вивчати лише з п’ятого класу. Цей план мав також інші недоліки, які ускладнювали навчальний процес²⁹.

Відповідно до “Планів науки” 1875 р. в однокласних школах, де було по два відділи (відділ I охоплював 1-й та 2-й роки навчання, а II – з 3-го по 6-й), історію, що належала до реальних наук (разом з географією та природничими науками), викладали для учнів 5-го і 6-го років навчання, натомість в однокласних школах, які не ділилися на відділи, та дво-, три-, шести- і семикласних історію починали вивчати на 3-му році навчання, а в чотири- та п’ятикласних – з 4-го по 6-й роки. З одно- і до семикласної школи історія викладалася спільно з географією. На вивчення історії в одно- та двокласних школах з 3-го по 6-й роки відводилося по 2 години на тиждень, у трикласних школах на 3-му і 4-му роках – по 1 годині, а на 5-му і 6-му – по 2; у чотирикласних школах з 4-го по 6-й роки – по 2 години, в п’ятикласних школах – на 4-му році – 1 година, на 5-му і 6-му – 2; в шестикласних на 3-му році – 1 година, з 4-го по 6-й роки – 2, в семикласних на 3-му році – 1, далі – 2 години³⁰.

Згідно з планом 1893 р. історія належала до “відомостей з історії та природи”, і вивчати її треба було за книгами для читання, використання будь-якої іншої

²⁵ *Semków J.* Polityka szkolna... – S. 33–37; *Falkiewicz K.* Rozwój szkolnictwa ludowego... – S. 33–34; Новий план шкільний і підручники (Відчит Д. Дмитерка на загальних зборах руского товариства педагогічного у Львові дня 1 (н. ст.) лютого 1894 р.) // Учитель. – 1894. – Р. 6. – Ч. 5. – С. 65–67.

²⁶ *Maternicki J.* Dydaktyka historii w Polsce: 1773–1918... – S. 91.

²⁷ Plan nauki dla szkół ludowych pospolitich i wydziałowych. – Lwów, 1875. – S. 3–89.

²⁸ Plany naukowe dla szkół ludowych pospolitich jedno-, dwu-, trzy-, czteroklasowych wraz z instrukcją. – Lwów, 1893.

²⁹ *Миколаєвич Я.* Про нові плани научні для шкіл народних... – Ч. 23. – С. 361.

³⁰ Plan nauki dla szkół ludowych... – S. 3–89.

літератури заборонялося³¹. Лише починаючи з четвертого класу (5-й і 6-й роки навчання) чотирикласної школи, п'ятого класу (6-го року навчання) п'ятикласної, п'ятого класу (5-й рік навчання) шестикласної школи та шостого класу (6-й рік навчання) семикласної школи для вивчення історії дозволялося використовувати додаткову літературу. У школах нижчого рівня на III та IV ступенях (з 1893 р. запроваджувалися замість відділів) (з 3-го по 6-й роки навчання) на цей предмет (історія з географією) відводилося 5 годин на тиждень³². У школах вищого рівня (міських) на III та IV ступенях на вивчення історії з географією передбачалося по 6 годин на тиждень. Щодо вивчення історії з географією з першого по четвертий клас (I та II ступені), ані обсяг матеріалу, ані кількість призначених для цього годин не вказувалися. В інструкції лише зазначалося, що для читання оповідань з історії та географії необхідно виділяти час на заняттях із мови викладання³³.

В одно-, дво-, три- та чотирикласних школах нижчих рівнів відповідно до плану 1893 р. запроваджувалася подільна наука. В інструкції це пояснювалося браком учителів, шкільних приміщень та важким фінансовим становищем краю. Однак, як і у плані 1875 р., обсяг навчального матеріалу не був узгоджений з кількістю годин, передбаченою для вивчення предмета. Через це вчителі змушені були об'єднувати декілька предметів в один, найчастіше реалії та мову. Це призвело до того, що частина учнів ледь вміла читати та писати, а тому погано розуміла історичні тексти, не могла вільно висловлюватися з конкретної тематики³⁴.

Відповідно до плану 1875 р. історична освіта в народних школах мала, ознайомлюючи дітей з видатними постатями та подіями, впливати на формування характеру учнів, прищеплювати любов до батьківщини, тобто до Австро-Угорської монархії³⁵. Зауважимо, що в навчальних планах 1893 р. перед історичною наукою поставлені дещо інші завдання: ознайомити учнів із найдоступнішими та найважливішими відомостями з історії, акцентуючи на минулому рідного краю та Австро-Угорської монархії, подати відомості про конституційний устрій краю та держави з наступним застосуванням їх на практиці; розвивати в учнів спостережливість, виховувати патріотизм і любов до батьківщини, але не до габсбурзької монархії, а до рідного краю та власного народу, тобто за умов Галичини – до Польщі. Виходячи з цього, історія була чи не найістотнішим чинником педагогічного впливу на молодь³⁶.

Через різницю в поділі народних шкіл Галичини на одно-, дво-, трикласні тощо й узалежнення наукових програм від організаційного рівня шкіл, дітей навчали за різними навчальними програмами, по-різному розподіляли матеріал. Так, згідно з “Планом науки” 1875 р. для учнів II відділу (3-й і 4-й роки навчання) одно- та двокласних шкіл, учитель повинен був подати лише “перекази з історії власного

³¹ Plany naukowe dla szkół ludowych... – Lwów, 1893.

³² Semków J. Polityka szkolna... – S. 32–33.

³³ Миколаєвич Я. Про нові пляни научні для шкіл народних / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1894. – Р. 6. – Ч. 24. – С. 367.

³⁴ Ловицькій Ю. Наука реалієв в школе народной / Ю. Ловицькій // Учитель. – 1891. – Р. 3. – Ч. 7. – С. 102–103; Миколаєвич Я. Про нові пляни научні для шкіл народних / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1895. – Р. 7. – Ч. 6. – С. 103, 107.

³⁵ Plan nauki dla szkół jednoklasowych o jednym nauczycielu (niepodzielonych) // Plan nauki dla szkół ludowych pospolitych i wydziałowych. – Lwów, 1875. – S. 13.

³⁶ Majorek Cz. Historia uytlyitarna i erudycyjna... – S. 156–158.

народу, біографічні нариси з місцевої та австрійської історії; найважливіші та найвизначніші винаходи та відкриття”, а для учнів III відділу (5-го і 6-го років навчання) мав проаналізувати “оповідання з місцевої та австрійської, а також з загальної історії, оскільки вона пов’язана з австрійською історією”, та ознайомити дітей з обов’язками та правами громадян³⁷. У трикласних школах для учнів I відділу другого класу (3-го року навчання) подавали лише “національні відомості та біографічні нариси з місцевої та австрійської історії”, для II відділу (4-го року навчання) уже передбачалося “доповнення навчання відділу I; а також висвітлення найважливіших і найвизначніших винаходів і відкриттів”. Програми навчання учнів I відділу третього класу (5-го року навчання) збігалися з програмою для III відділу одно- та двокласних шкіл, а для II відділу (6-го року) передбачалося “доповнення навчання відділу I, а також ознайомлення з історичним нарисом австрійської історії в хронологічному порядку, характеристикою осіб та описом значущих для розвитку людства подій”. Учитель також мав ознайомити учнів з обов’язками та правами громадян держави³⁸. У чотирикласних школах історію починали вивчати з третього класу (4-го року навчання), а її вивчення продовжувалося на I та II відділі четвертого класу (5-го і 6-го років навчання). Обсяги матеріалу, який вивчали у третьому класі та I відділі четвертого класу чотирикласної і трикласної шкіл, збігалися, і лише у II відділі четвертого класу (6-й рік навчання) передбачалося повторення та впорядкування вивченого в попередніх класах, тобто австрійської історії, учитель також мав ознайомити учнів з обов’язками та правами громадян³⁹. У п’яти-, шести-, семикласних школах, починаючи з 5-го року навчання, крім вказаних проблем, учитель мав проаналізувати й оповідання з давньої історії. Водночас для учнів шостого класу (6-й рік навчання) семикласної школи вчитель повинен був висвітлити біографічні нариси та проаналізувати тексти з давньої і середньовічної історії, ті, які вплинули на розвиток людства та перебіг подальших подій, а для сьомого класу мав представити “біографічні нариси, оповідання з середньовічної та нової історії, акцентуючи на відкриттях, винаходах, подіях, що тісно переплетені з місцевою та австрійською історією”. Учитель також мав ознайомити учнів з обов’язками та правами громадян⁴⁰.

Як видно з порівняння навчальних планів 1875 і 1893 рр., зміст навчання в останньому систематизованіший, хронологічно послідовніший⁴¹. Так, учителі однокласних шкіл повинні були ознайомити учнів III ступеня (3-го та 4-го років навчання) з національним минулим і біографіями діячів місцевої та австрійської історії від найдавніших часів до кінця середніх віків, використовуючи для цього книги для читання. Натомість з учнями IV ступеня (5-й і 6-й роки навчання) необхідно було повторити вивчене та довести виклад з книг для читання до найновіших часів місцевої та австрійської історії, розповісти про події із загальної історії, які перепліталися з австрійським минулим. Водночас учитель мав ознайомити учнів

³⁷ Plan nauki dla szkół jednoklasowych... – S. 13.

³⁸ Plan nauki dla szkół trzyklasowych // Plan nauki dla szkół ludowych pospolitich i wydziałowych. – Lwów, 1875. – S. 32.

³⁹ Plan nauki dla szkół czteroklasowych // Plan nauki dla szkół ludowych pospolitich i wydziałowych. – Lwów, 1875. – S. 45.

⁴⁰ Plan nauki dla szkół ludowych... – S. 3–89.

⁴¹ Plany naukowe dla szkół ludowych... – Lwów, 1893.

із громадянськими правами й обов'язками щодо повіту, краю і держави⁴². Для обох ступенів обов'язковим було подання інформації про найважливіші винаходи та відкриття аж до “сучасних”. Отже, в народних школах навчальний матеріал не був систематизований, факти з історії рідного краю, Австро-Угорської монархії та всесвітньої історії учителі викладали не у хронологічній послідовності.

Історію вивчали також на запроваджених відповідно до шкільного крайового закону 2 травня 1873 р. додаткових уроках, т. зв. доповнювальних заняттях⁴³, які замінили запроваджену ще 1826 р. “повторювальну науку” та призначалися для молоді, яка закінчила народну школу і не продовжувала навчання в інших освітніх закладах. Розпорядження щодо часу та змісту навчання на т. зв. доповнювальних заняттях видавали Крайова шкільна рада 1876, 1885–1886 рр. та Міністерство релігії та освіти 1883 р.⁴⁴. Так, відповідно до “Правил для народних шкіл усіх типів” за 1876 р. таке навчання проводилося в неділю і свята, а заняття у всіх народних школах повинні були тривати від 15.00 до 17.00⁴⁵. А відповідно до “Організаційного статуту доповнювальної науки в громадських народних посполитих школах” від 1886 р.⁴⁶ робилися перші спроби поділу шкіл на сільські та міські. Доповнювальні заняття при одно-, дво- та трикласних школах мали насамперед відповідати потребам селянства, а при чотири- та багатокласних школах – міського населення. Відповідно до статуту в школах запроваджувалося трирічне навчання на доповнювальних заняттях. На вивчення усіх предметів у нижчих школах передбачалося 4 години на тиждень, і у вищих – 6 годин, що не давало можливості учням засвоїти матеріал. Так, для вивчення історії та географії відводилася лише година на тиждень (по 30 хв. на різних рівнях), за цей час відповідно до навчальної програми вчителі мали подати інформацію про минуле Австро-Угорської монархії та рідного краю, також на власний розсуд доповнити виклад відомостями, зокрема про розвиток виробництва та населення рідного краю, топографічними відомостями, зокрема про місцевості з розвиненою обробною промисловістю, які мають важливе історичне значення⁴⁷. Також відповідно до навчальних планів народних шкіл, учнів слід було знайомити із громадянськими правами та обов'язками. Організоване так доповнювальне навчання не давало змоги збагатити знання з історії, можна було лише повторити деякі факти.

Реформа освіти 1893 р. заторкнула і вивчення історії. Так, відповідно до розпорядження з 1895 р. (згодом – 1901 та 1904) були розмежовані два типи курсів: у місцевостях, де переважало сільське населення, запроваджували курси, які мали сільськогосподарське спрямування і тривалість 2-6 годин на тиждень; у містах і

⁴² *Majorek Cz.* Historia uytilytarna i erudycyjna... – S. 158.

⁴³ Ustawa z dnia 2 maja 1873 o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół ludowych. – S. 1–21; *Дмитерко Д.* Наука доповняюча / Д. Дмитерко // Учитель. – 1894. – Р. 6. – Ч. 10. – С. 151.

⁴⁴ *Falkiewicz K.* Rozwój szkolnictwa ludowego... – S. 64–66.

⁴⁵ Regulamin dla szkół ludowych wszelkiej kategorii w król. Galicyi i Lodomeryi wraz z Wiel.ks. Krakowskiem // Ustawy i najważniejsze Rozporządzenia dla szkół ludowych w królestwie Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. – Lwów, 1879. – S. 163–166.

⁴⁶ Statut organizacyjny nauki dopełniającej w szkołach 1-, 2-, 3- i 4-klasowych // Ustawy i rozporządzenia w zakresie szkół ludowych / [zebrał i ułożył K. Pierozyński]. – Lwów, 1904. – S. 156–158.

⁴⁷ *Falkiewicz K.* Rozwój szkolnictwa ludowego... – S. 67–68; *Миколаєвич Я.* Про статут організаційний для науки доповняючої / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1897. – Р. 9. – Ч. 2. – С. 17–22.

містечках, де населення переважно займалося торгівлею та промислами, ці курси мали торговельно-промислове спрямування, і навчання тривало 6-10 годин на тиждень⁴⁸.

Відповідно до “Організаційного статуту” доповнювальних занять для шкіл нижчого типу, затвердженого міністерством 1897 р., учнів перших трьох років навчання об’єднували в одну групу незалежно від віку. Вперше запроваджувалися окремі підручники для доповнювальних занять, розраховані на три роки. Перші три з п’яти розділів підручників присвячувалися різним галузям сільського господарства, четвертий – містив відомості з історії рідного краю та монархії (його учні мали повторювати щороку). П’ятий розділ також був спільним для трьох років навчання та містив вправи зі стилістики. Підручники для доповнювального навчання у школах вищого типу кардинальних змін не зазнали⁴⁹.

Основним джерелом, з якого учні народних шкіл початку 70-х років XIX ст. черпали знання з історії, були т. зв. книжки для читання, у яких містилися відомості і з інших предметів. Серед книг для шкіл з польською мовою навчання або для вивчення польської як другої місцевої були “Перша книжка для читання та вивчення польської мови в народних школах”, “Друга книжка для читання та вивчення польської мови в народних школах” та “Третя книжка для читання та вивчення польської мови в народних школах”. Хоча їх і видавали у Відні, однак вони мали виражений пропольський характер. У Відні книжки для читання публікували до 1878 р., а опісля виключне право на друк і продаж шкільних підручників отримав Національний заклад ім. Оссолінських у Львові⁵⁰.

У цих книгах висвітлювалися важливі моменти з життя та політичної діяльності представників Ягеллонської та Габсбурзької династій⁵¹, деякі релігійні питання, героїчні подвиги окремих діячів, переможні війни, описані приклади взірцевої поведінки австрійських і польських правителів щодо підданих, їх побожності, справедливості, мудрості та мужності. Нечисленні фрагменти з історії європейських держав тісно перепліталися з минулим Австрії чи Польщі. Відповідно до вимог польських консерваторів, які прагнули обмежити доступ до освіти селян, подавалися відомості про сільськогосподарські та ремісничі заняття населення міст і сіл, щоб заохотити учнів залишатися у місцевостях, де вони народилися, і виконувати роботи, які віками виконували їхні предки⁵².

До 90-х років XIX ст. через брак українських читанок учні народних шкіл з українською мовою викладання навчалися за польськими підручниками, що значно погіршувало рівень освіти українських дітей⁵³. Водночас ті українські підручники, які на той час існували: “Руська друга читанка для шкіл народних в Австрійській

⁴⁸ Ustawa z dnia 23 maja 1895, zebrał i ułożył K. Pierożyński. – S. 116–117; Rozporządzenie c.k. Rady szkolnej krajowej z dnia 26 marca 1901, l. 8.683 Dz. urz. Nr 12 w sprawie nauki dopełniającej w szkołach typu miejskiego // Ustawy i rozporządzenia w zakresie szkół ludowych / zebrał i ułożył K. Pierożyński. – Lwów, 1904. – S. 160–161.

⁴⁹ Falkiewicz K. Rozwój szkolnictwa ludowego... – S. 68–70.

⁵⁰ Wojtal J. Wydawnictwo Książek Szkolnych w Zakładzie Narodowym. im Ossolińskich (1878–1918) / J. Wojtal. – Wrocław, 1976. – 192 s.

⁵¹ Pierwsza książka do czytania dla szkół ludowych. – Lwów, 1902. – S. 32–33, 52–53, 63–64, 67–68, 96–97, 102–103, 106–107.

⁵² Majorek Cz. Historia uytlytarna i erudycyjna... – S. 163–165.

⁵³ Власійчук О. Дещо о ревізії руских подручников школьних / О. Власійчук // Учитель. – 1891. – Р. 3. – Ч. 6. – С. 84–85.

державі”⁵⁴ (Відень, 1859), “Руська третя читанка для шкіл народних в Австрійській державі”⁵⁵ (Львів, 1864), “Руська читанка для четвертого класу шкіл народних в Галичині”⁵⁶ (Львів, 1876, видана Ставропігійським інститутом), “Руська читанка для четвертого класу шкіл народних”⁵⁷ (укладена Ю. Романчуком та видана 1879 р. Ставропігійським Інститутом), не повністю відповідали навчальним планам, події в них були висвітлені безсистемно⁵⁸. В українських читанках історичному минулому приділялося набагато менше уваги, ніж у польських. Так, “Руська друга читанка для шкіл народних в Австрійській державі” містила 26 історичних оповідань, з яких 4 стосувалися історії Русі (“Св. Кирило і Мефодій”, “Хрещення Русі”, “Володимир Мономах”, “Татари і монголи” (походи на Русь 1224, 1241 та їх поразка в 1480 р.)). А з 23 повідомлень на історичну тематику в “Руській третій читанці для шкіл народних в Австрійській державі”, 3 стосувалися української історії, зокрема минулого Львова, львівських церков та розвалин Скита Манявського. Дещо краща ситуація склалася з “Руською читанкою для четвертого класу шкіл народних”, яку уклав Ю. Романчук. З 28 оповідань на історичну тематику, 15 стосувалося української історії (9 – історії Русі, 4 – заснування Запорозької Січі та діяльності Петра Конашевича Сагайдачного, 1 – нападів татар). Тут також було вміщено вірші М. Устияновича “Могила Святослава”, Т. Падури “Козак”, Т. Шевченка “Вибір гетьмана” та народну пісню “Полон татарський”⁵⁹. Відомостей про українських визначних діячів, козацькі війни, національну боротьбу тощо в українських читанках майже не було. Усі розповіді мали суто морально-виховний, а не пізнавальний характер⁶⁰, були викладені або надто складною для учнівського розуміння мовою, або надто спрощено. Сторінки рясніли граматичними помилками⁶¹.

Виключне право на наклад українських шкільних книг належало ц. к. Видавництву шкільних книжок, а друкували їх у друкарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові⁶². Важливу роль у поширенні українського друкованого слова в XIX – на початку XX ст., зокрема й підручників для народних шкіл, відіграли також друкарні Ставропігійського інституту та громадського культурно-освітнього товариства “Просвіта”. На публікацію і купівлю українських книг місцева влада витратила значно менше коштів, ніж на польські. Наприклад, 1904 р. крайова шкільна рада витратила на купівлю польських підручників 73 % загальної суми, а

⁵⁴ Руська друга читанка для шкіл народних в Австрійській державі. – Відень, 1859. – 296 с.

⁵⁵ Руська третя читанка для шкіл народних в Австрійській державі. – Львов, 1864. – 412 с.

⁵⁶ Руська читанка для четвертої класи шкіл народних в Галичині. – Львов, 1876. – 368 с.

⁵⁷ Руська читанка для четвертої класи шкіл народних / [уложив Ю. Романчук]. – Львов, 1879. – 358 с.

⁵⁸ *Ловицькій Ю.* Наука реалієв в школе народной. – С. 106.

⁵⁹ Руська читанка для четвертої класи... – С. 282–350.

⁶⁰ *Ловицькій Ю.* Деякі замітки дотикаючи укладу шкільних читанок для II і III кл., з особливим углядженем шкіл 1- і 2-класових (Закінчення) / Ю. Ловицькій // *Учитель.* – 1891. – Р. 3. – Ч. 11. – С. 165–166; Анкета в справе руських книжок шкільних // *Учитель.* – 1891. – Р. 3. – Ч. 22. – С. 342; *Ратальський В.* О скілько історія оживляє, образує, закріплює, підносить і взміцнює прикмети душі, та чи відповідають тій цілі читанки шкільні? / В. Ратальський // *Учитель.* – 1892. – Р. 4. – Ч. 24. – С. 386–387.

⁶¹ *Ловицькій Ю.* Деякі замітки дотикаючи укладу шкільних читанок для II і III кл., з особливим углядженем шкіл 1- і 2-класових (Ч. 1) / Ю. Ловицькій // *Учитель.* – 1891. – Р. 3. – Ч. 9. – С. 133.

⁶² *Копач І.* З історії українських шкільних книжок / І. Копач // *Двадцятип’ятиліття товариства “Учительська Громада”*: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 137–139.

українських – 27 %. В офіційних колах таке співвідношення пояснювали низьким попитом на українські підручники. А він і не міг бути вищим, бо польську мову вивчали як у народних, так і міських і містечкових школах, а українську – переважно в сільських⁶³. Ситуація з підручниками дещо покращилася після 1868 р., коли почали працювати польська та українська комісії з виготовлення шкільних підручників, завданням яких було удосконалення старих й укладання нових книг⁶⁴. Однак 1886 р. діяльність комісій була припинена, а їх функції передані “Науковій комісії” при Крайовій шкільній раді⁶⁵.

Основною відмінністю між книгами 50–60-х та 70-х років XIX ст. був перехід у висвітленні історії від проавстрійських на пропольські позиції. Якщо у книгах середини століття історичні сюжети обмежувалися висвітленням історії Австрійської монархії, її переможних війн і провідних діячів, критики повстань та революцій тощо⁶⁶, то зі здобуттям Галичини автономії ситуація кардинально змінилася – акценти змістилися на вивчення минулого польського народу (зокрема діяльності представників Ягеллонської династії, поступки яких мали слугувати взірцем для наслідування). Натомість історичному минулому інших народів Галичини, зокрема українців, всесвітній історії, як і в попередні роки, відводилося другорядне місце, минуле Австрійської імперії згадувалося спорадично.

Зміни у вивчення історії та зміст шкільних книг внесли нові навчальні плани для народних і виділових шкіл 1893 р. Відповідно до двох типів шкіл (сільських і міських) були запроваджені два типи шкільних підручників. Для одно-, дво- та трикласних польських шкіл видавалися “Шкілки для молоді, Ч. III і Ч. IV”, для українських – “Школа народна, Ч. III і Ч. IV”, яка була перекладом польськомовного примірника. Шести- та п’ятикласні школи отримали нову книгу для вивчення історії рідного краю у п’ятому класі та австрійської й всесвітньої історії – у шостому⁶⁷.

Так, “Шкілка для молоді, Ч. III” містила 34 оповідання з історії: 23 з них присвячені польському середньовічному минулому, 3 – історії Русі, 7 – австрійській історії та 1 – всесвітній⁶⁸. В українському варіанті видання – “Школі народній, Ч. III” деякі оповідання були замінені розповідями з історії Русі: про життя та діяльність княгині Ольги, князів Ігоря, Ярослава Мудрого, Лева Даниловича, Романа Мстиславича, Данила Галицького, митрополита Ісидора⁶⁹. Однак загалом український варіант цього підручника, розрахований на одно- чи чотирикласні школи нижчого типу, був майже дослівним перекладом польського⁷⁰.

⁶³ Зі шкільної статистики // *Учитель*. – 1904. – Р. 16. – Ч. 12. – С. 185–186.

⁶⁴ *Романчук Ю.* Українська комісія для виготовлення шкільних підручників (1867–1871) / Ю. Романчук // Двадцятип’ятиліття товариства “Учительська Громада”: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 133–136.

⁶⁵ *Саф’янюк З.* Специфіка підручників і навчальних посібників для реальних шкіл та реальних гімназій на західноукраїнських землях (XIX – поч. XX ст.) / З. Саф’янюк // Педагогічний альманах: зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 9. – С. 263.

⁶⁶ Детальніше див.: *Książka do czytania na czwartą klasą katolickich szkół głównych i miejskich w Monarchiji austryjackiej*. – Wiedeń, 1867. – S. 239–428.

⁶⁷ Нові пляни і нові книжки для шкіл народних // *Учитель*. – 1893. – Р. 5. – Ч. 2. – С. 29.

⁶⁸ *Миколаєвич Я.* Дещо про читанки шкільні // *Учитель*. – 1894. – Р. 6. – Ч. 11–12. – С. 176–177.

⁶⁹ Школа народна. – Львів, 1906. – Ч. 3. – 212 с.

⁷⁰ *Любарт Ю.* Розклад матеріялу наукового для шкіл 1- до 4-класових типу низшого / Ю. Любарт // *Учитель*. – 1896. – Р. 8. – Ч. 11. – С. 168.

У “Шкілці для молоді, Ч. IV” вміщено 32 оповідання на історичну тематику, що стосувалися переважно польської та австрійської нової історії (діяльність Казимира Ягеллончика, Стефана Баторія, Яна Казимира, Марії Терези, Франца Йосифа I та ін.)⁷¹. Подібний зміст мала “Школа народна, Ч. IV”. Серед тем з історії, не висвітлених у польському варіанті, варто відзначити такі: занепад самостійності Великого Новгорода, князь Василь Острозький, святий Йосафат, Станіслав Жолкевський, пригоди Яна Собеського на полюванні, шведи у Львові⁷². Висвітлення XVI–XVIII ст. у польському та українському варіантах підручника повністю збігається. Так, Люблінська унія представлена як безкорисливе добродійство, допомога Русі з боку Польщі та Литви у звільненні з-під татарського ярма. Перебування частини Русі у складі Речі Посполитої представлене лише в чотирьох оповіданнях, у польській книжці описані деякі епізоди боротьби козаків під проводом Богдана Хмельницького, натомість в українській вони опущені. Якщо польські книжки для народних шкіл сприяли патріотичному вихованню польської молоді, то замовчування славетних сторінок національного минулого в українських, навпаки, перешкоджало⁷³. Водночас ця книга мала значно менше ілюстрацій на історичну тематику – лише 2, а польська – 16⁷⁴. Перенасиченість книг фактами, обмежена кількість годин, невдалий переклад із польської ускладнювали розуміння та засвоєння учнями історичного матеріалу⁷⁵.

Дещо по-іншому історичне минуле представлено у книг для п’яти- та шестикласних шкіл. У них все частіше почали з’являтися оповідання таких знаних польських публіцистів і письменників, як історик і бібліограф Амброзій Грабовський⁷⁶, письменниця та педагог Клементина Гофман-Ганська⁷⁷ та ін. Тут переважали приклади з життя польських князів Болеслава III Кривоустого, Лешка Білого, Яна III Собеського, а також таких видатних діячів, як Бенджамін Франклін, покликані показати, як наполегливою працею та вірою в Бога можна досягти поставлених цілей⁷⁸.

Малоінформативними з погляду історії були книги для доповнювального навчання. У цих достатньо об’ємних (понад 200 с. кожна) виданнях минуле Австрійської імперії, польського та українського народів, європейських держав висвітлене фрагментарно, головню через опис церковно-релігійних проблем, основних битв польсько-турецьких, польсько-шведських і польсько-російських війн, а також характеристики визначних військових діячів⁷⁹. Зокрема, розглянувши “Руську

⁷¹ Миколаєвич Я. Дещо про читанки шкільні (Продовження) / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1894. – Р. 6. – Ч. 13. – С. 201.

⁷² Школа народна. – Львів, 1905. – Ч. 4. – 216 с.

⁷³ Миколаєвич Я. Школа народна Ч. III і IV / Я. Миколаєвич // Учитель. – 1896. – Р. 8. – Ч. 4. – С. 53–54.

⁷⁴ Морозенко Т. Критичний розгляд шкільних читанок / Т. Морозенко // Учитель. – 1913. – Р. 26. – Ч. 4. – С. 118–120.

⁷⁵ Кокуревич О. Про зміст і спосіб ужиття підручника шкільного п. з. Школа народна частина IV. Львів 1895. Накладом ц. к. видавництва руских книжок шкільних / О. Кокуревич // Учитель. – 1896. – Р. 8. – Ч. 1. – С. 10–14.

⁷⁶ Автор численних праць з історії Польщі, найголовніші серед яких: “Historyczny opis miasta Krakowa i jego okolic” (1822), “Dawne zabytki miasta Krakowa” (1850).

⁷⁷ Серед основних праць слід виокремити: “Rozrywki dla Dzieci” (1832), “Biografie znakomitych Polaków i Polek” (1833), “Jan Kochanowski w Czarnolesie” (1845).

⁷⁸ Majorek Cz. Historia uytlytarna i erudycyjna... – S. 166.

⁷⁹ Ibidem. – S. 169.

читанку для науки доповнювальної в школах народних” (Ч. 1)⁸⁰, зауважимо, що з п’яти розділів праці (248 с.), 9 оповідань третього розділу (25 с.) присвячено історичній проблематиці, яка охоплює період від найдавніших часів до ХІХ ст. З української історії тут вміщено 5 розповідей з історії Русі (про князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимирка і Ярослава Осмомисла, Данила Галицького та про приєднання Русі Казимиром Великим)⁸¹.

Книжки для народних шкіл, а також доповнювальних занять висвітлювали здебільшого польське бачення всесвітньої та національної історії, що впливало на формування національної свідомості учнів.

Засвоєння учнями історичного матеріалу безпосередньо залежало від способу та методів організації процесу навчання. Детальні інструкції щодо навчання історії в народних школах містили як уже згадані навчальні плани, так і спеціальні методичні праці, авторами яких були педагоги та вчителі Г. Радліньська, М. Барановський, П. Бобек, В. Серединський, М. Рембач, Ю. Дроба, Ш. Парасевич, Ю. Хмелевський, А. Рінк та ін. Більшість авторів методичні рекомендації щодо викладання історії для вчителів народних шкіл публікували на сторінках педагогічних часописів “Школа” та “Педагогічний місячник”⁸². Праці українських авторів О. Власійчука, Ю. Ловицького, В. Ратальського, Т. Біленького, В. Кабаровського, І. Коссака, присвячені методиці вивчення історії в народних школах, шкільним підручникам, розвитку цих шкіл загалом, публікувалися переважно на сторінках видань “Учитель”, “Руслан”, “Діло”.

У навчальних планах наголошувалося на тому, що при вивченні історії в нижчих класах народних шкіл не можна дотримуватися систематичного порядку, тобто наступності у вивченні окремих тем, забезпечення логічних зв’язків між засвоєнням способів дій і знань тощо, бо учні нездатні зрозуміти історичні події в їх різноманітних виявах. Натомість вивчати минуле пропонувалося на підставі історичних оповідань про минуле рідного краю та інших держав, уміщених у читанках. Також учитель мав подавати учням інформацію про найпростіші суспільні відносини та обов’язки громадян. Як у навчальних планах, так і в дидактичних працях наголошувалося, що навчаючи дітей історії, учитель повинен чітко дотримуватися вимог навчальних програм і розпоряджень Крайової шкільної ради, які визначали як обсяг матеріалу, який мали засвоїти учні, так і спосіб його викладення. Це, з одного боку, пояснювали тим, що нерідко вчителі послуговувалися власними конспектами, що містили численні помилки, а з іншого – це було обґрунтоване політичними міркуваннями⁸³. Водночас вчителі могли наводити цікаві факти, події, якщо це сприяло кращому запам’ятовуванню матеріалу. На початковому етапі вивчення історії учитель повинен був зосередити увагу на розвитку пам’яті учнів та їхній здатності до осмислення історичної спадщини – це мало розвинути мислення, сприяти формуванню

⁸⁰ Руска читанка для науки доповняючої в школах народних. – Львів, 1893. – Ч. 1. – 248 с.

⁸¹ Там само. – С. 154–160.

⁸² *Łęcka D.* Idea wychowania narodowego na łamach czasopisma pedagogicznego “Szkoła” – ich ważność i aktualność [Електронний ресурс] / D. Łęcka – S. 2. – Режим доступу: <http://www.pedagog.uw.edu.pl/THE/Lecka.pdf> (15.02.2013)

⁸³ *Droba J.* Wskazówki metodyczne o nauce historii w szkole ludowej / J. Droba // Szkoła. – 1889. – S. 473; *Parasiewicz Sz.* O metodycznym traktowaniu nauki historii w szkole ludowej / Sz. Parasiewicz // Szkoła. – 1881. – S. 266.

почуттів і характеру, і лише тоді – сприяти накопиченню знань. Обсяг історичного матеріалу, який треба було подавати у нижчих класах народних шкіл, мав бути мінімальним, бо вважалося, що учні цю інформацію не здатні засвоїти та запам'ятати⁸⁴.

Розглянемо методи навчання історії, які рекомендували застосовувати в галицьких школах. Як писав П. Бобек, застосування тих чи тих методів навчання історії залежали від розумового рівня розвитку учнів, саме тому в нижчих класах радили використовувати елементарний метод, що передбачав не систематичний, а описовий і хронікальний виклад подій⁸⁵. Учитель нижчих класів, дотримуючись вказівок, історичний процес мав висвітлювати не цілісно, а вибирати лише найважливіші фрагменти (зокрема пов'язані з регіоном, в якому була школа). Починаючи вивчення нового матеріалу, мав у вступній розповіді коротко схарактеризувати зміст тексту та провести паралелі з уже вивченими подіями та фактами. Ця розповідь мала бути цікавою, образною, одночасно простою і зрозумілою дітям. Саме живим словом, на думку тогочасних педагогів, можна було найкраще вплинути на розум дитини⁸⁶. Далі передбачалося читання тексту невеликими фрагментами, яке вчитель мав супроводжувати запитаннями, щоб пересвідчитися у правильному розумінні суті прочитаного. Щоб ці запитання не ускладнювали розуміння учнями текстів, поширення набуло пояснення нових, незрозумілих термінів та історичних явищ, що значно полегшувало засвоєння матеріалу⁸⁷. З прочитаного фрагмента вчитель мав виокремити головну думку. Наступні етапи – обговорення та аналіз змісту, відповіді учнів на поставлені запитання, що заохочувало б їх до самостійної роботи, розвивало вміння описувати й порівнювати історичні події⁸⁸. Обов'язковим було застосування наочності у процесі навчання історії: в нижчих класах – малюнків чи картин на історичну тематику, а у вищих – карт. Наочні засоби також треба було використовувати під час перевірки знань⁸⁹. На кінець учитель наголошував на моральному аспекті тексту, заохочуючи учнів до самостійної оцінки вчинків головних героїв.

У п'ятих і шостих класах народних шкіл з урахуванням запровадженого систематичного викладу подій, необхідно було використовувати інші методи навчання. Однак навіть у вищих школах вчителі застосовували обмежену кількість методів, бо домінуючим тут і надалі залишався елементарний. Лише з початку ХХ ст. дедалі частіше у вищих класах народних шкіл використовували хронологічний метод викладу історичного матеріалу, що давав змогу в найпростішій формі донести до учнів важливі факти минулого та простежити зв'язок між ними⁹⁰. Окрім

⁸⁴ *Chmielewski J.* Metodyczne opracowanie pod względem historycznym ustępu “Król na weselu kowala” / *J. Chmielewski // Szkoła.* – 1876. – S. 87; *Біленький Т.* Записки учителя / *Т. Біленький // Учитель.* – 1893. – P. 5. – Ч. 13–14. – С. 200–201.

⁸⁵ *Bobek P.* Na temat specjalnej metodyki nauki historii / *P. Bobek // Miesięcznik Pedagogiczny.* – 1917. – Nr 1–3. – S. 11.

⁸⁶ *Droba J.* Wskazówki metodyczne... – S. 475; *Ловицький Ю.* Наука реалієв в школе народної. – С. 104–105; *Коссак І.* Методика всемірної історії / *І. Коссак // Учитель.* – 1904. – P. 16. – Ч. 11. – С. 172–173.

⁸⁷ *Коссак І.* Методика всемірної історії (продовження) / *І. Коссак // Учитель.* – 1904. – P. 16. – Ч. 13. – С. 209–210.

⁸⁸ *Миколаєвич Я.* Про заняття тихіх дітвори в одно-клясових школах народних / *Я. Миколаєвич // Учитель.* – 1890. – P. 2. – Ч. 6. – С. 94–97.

⁸⁹ *Majorek Cz.* Historia uytlyitarna i erudycyjna... – S. 171–173.

⁹⁰ *Bobek P.* Na temat specjalnej metodyki nauki historii. – S. 11.

цього, зазвичай використовували біографічний, рекомендований як укладачами навчальних програм, так і тогочасними педагогами. Суть його зводилася до того, що в центрі подій опинялися визначні постаті та їхні вчинки, а науковий матеріал, який висвітлювався на тлі життя і діяльності історичної постаті, набував характеру біографії. Цей метод був найпоширенішим, покладеним в основу шкільних підручників, зміст яких, зазвичай, зводився до опису біографій визначних діячів⁹¹. Поряд із ним часто використовували і монографічний, що у працях галицьких педагогів одержав назву біографічно-монографічний. Популярність цих двох методів підтверджують структура та зміст навчальної літератури, в яких розповідалося як про визначних діячів, так і про окремі історичні події⁹².

Дещо рідше використовували аналітичний метод (передбачає виокремлення частини з цілого), відповідно до якого весь матеріал був поділений на історію окремих народів і держав у давні, середньовічні та нові часи, а в межах цих періодів виокремлювалися менші, переважно визначені роками правління монархів. Ще одним методом, який, проте, в народних школах застосовували рідко, був синтетичний (передбачає поєднання виокремлених шляхом аналізу елементів або властивостей предмета в одне ціле). Дотримуючись цього методу, вчитель, пояснюючи, оперував уже відомими учням фактами чи подіями, поступово доповнюючи їх новою інформацією, і переходячи від окремих понять до загальної картини минулого⁹³. Рідко використовували синхроністичний метод, який дає змогу простежувати різні події, що відбулися в один і той самий час. Також нечасто застосовували компаративний, або порівняльний, метод, який допомагав виявляти спільне і відмінне в розвитку народів і держав (наприклад, хрещення Русі та хрещення Польщі) чи діяльності історичних осіб (Володимир Великий і Болеслав Хоробрий), з'ясувати причини цих подібностей і відмінностей, хоч і з порушенням хронології викладу подій⁹⁴. Водночас зміст навчальної літератури, суворі вимоги дотримуватися навчальних планів і спеціальних інструкцій, обмежували можливості учителів у використанні різних методів навчання.

Те, що вчителі надавали перевагу саме елементарному методу навчання, визначалося і рівнем їхньої освіти, який наприкінці XIX – на початку XX ст. залишався доволі низьким. Некомпетентність вчителів, невміння виокремити головне, а також вимога дослівного відтворення прочитаного матеріалу, відсутність пояснень нових термінів і подій, які залишалися для учнів незрозумілими, знеохочували їх⁹⁵. Освічених учителів було мало, не всі вони мали відповідний кваліфікаційний рівень⁹⁶, по-перше, через малу кількість учительських семінарій (так, 1893 р. існувало 10 державних семінарій: 7 чоловічих, із них 3 польські та 4 утравквістичні,

⁹¹ *Pieter K.* Біографічна метода при науці історії в школах народних / *K. Pieter*: [пер. з нім.] // *Учитель*. – 1890. – Р. 2. – Ч. 9. – С. 133–138, Ч. 10. – С. 149–152; *Bobek P.* Na temat specjalnej metodyki nauki historii. – S. 10; *Kossak I.* Методика всемірної історії (продовження) / *I. Kossak* // *Учитель*. – 1904. – Р. 16. – Ч. 12. – С. 188–189.

⁹² *Bobek P.* Na temat specjalnej metodyki nauki historii. – S. 10.

⁹³ *Majorek Cz.* Historia uytlyitarna i erudycyjna... – S. 176–179.

⁹⁴ *Kossak I.* Методика всемірної історії. – Ч. 12. – С. 188–189.

⁹⁵ *Барвінський О.* Про обтяжене молодежи школьної (Ч. 1) / *О. Барвінський* // *Учитель*. – 1889. – Р. 1. – Ч. 3–4. – С. 52.

⁹⁶ Так, на 1889/90 н. р. з 3 803 учителів і 1 617 учительок за кваліфікаційним патентом працювало 2 819 і 1 068, відповідно, за атестатом зрілості (дозволяв працювати на посаді молодшого вчителя) – 661 та 349, без кваліфікації – 323 та 200, більшість некваліфікованих вчителів

та 3 жіночих: із них 1 польська та 2 утраквістичні; до Першої світової війни їх кількість збільшилася до 18 (14 чоловічих і 4 жіночих); по-друге, через низьку заробітну плату, майже втричі нижчу, ніж у західній частині Галичини; по-третє, через низький рівень знань – семінарії не прирівнювалися до середніх шкіл, навчання тут відбувалося згідно з програмами народних шкіл вищого типу⁹⁷. З 1874 р. у жіночих, а з 1891 р. у чоловічих семінаріях тривалість навчання було подовжено з 3 до 4 років. На вивчення історії з першого по третій клас відводилося по 2 години⁹⁸, а в четвертому – 1⁹⁹. Вивчення історії обмежувалося одержанням відомостей про найважливіші події із загальної історії та розвитку цивілізації загалом, а також історії Австро-Угорської монархії та минулого рідного краю. Увага зосереджувалася на подіях і подіях, які вплинули на розвиток цивілізації. Через обширність навчальних планів й обмежену кількість годин викладання випускники семінарій здобували неповні та односторонні знання з історії¹⁰⁰. Отож, потреби краю у кваліфікованих учителях залишалися не задоволеними.

Отже, навчання історії в народних школах Галичини автономного періоду було тісно пов'язане зі змінами в суспільно-політичному та культурному житті польського й українського народів. Значний вплив на покращення ситуації у шкільництві загалом та історичній освіті зокрема мали державні закони, прийняті в 1867–1893 рр. Місцева влада надавала викладанню історії великого значення, створювалися не лише сприятливі умови для її розвитку, а й докладалися значні зусилля для поширення та модернізації навчання історії в школах. Запровадження навчальних планів 1875, 1893, 1895 та 1896 рр. змінили мету, зміст та методику викладання історії. Однак вивчення історії у школах насамперед поєднувалося з польським минулим, його культурою та історичними традиціями, висвітленню історичного минулого України й надалі відводилася другорядна роль.

Оксана Руда. Методика обучения истории в народных школах Галичины (1867–1918)

Проанализировано развитие народных школ Галичины периода автономии 1867–1918 гг., которое характеризовалось полонизацией галицкого образования, с сохранением австрийского характера народных школ и австрийской интерпретации исторического прошлого. Установлено, что государственные законы, принятые в 1867–1893 гг., а также введенные на их основании учебные планы 1875, 1893, 1895 и 1896 гг., способствовали

працювала у східній частині Галичини (на повіт припадало 10 вчителів без кваліфікації). Детальніше про це див.: *Ль. С. Шкільництво народне*. – С. 360.

⁹⁷ Вистава шкіл народних і середніх галицьких в павільоні ц. к. Ради шкільної красею з поглядом на розвиток шкіл народних і середніх в Галичині від року 1868–1894 // *Учитель*. – 1894. – Р. 6. – Ч. 16–17. – С. 224; Петиції галицьких учителів шкіл народних в раді державній // *Учитель*. – 1895. – Р. 7. – Ч. 8. – С. 121–123.

⁹⁸ Вивчення предмета у першому та другому класах розпочиналося із загальної історії, опис якої доводився до тогочасних подій, у третьому вивчалася історія Австро-Угорської монархії та минуле рідного краю.

⁹⁹ На четвертий рік припадало ознайомлення з методичними засадами навчання історії відповідно до наукових планів, а також повторення матеріалу з історії Австро-Угорської монархії та минулого рідного краю.

¹⁰⁰ *Majorek Cz. Historia uytlyitarna i erudycyjna...* – S. 180–186.

распространению и модернизации обучения истории в народных школах, а также изменению цели, содержания и методики ее преподавания. Изучение истории в народных школах тесно переплеталось с польскими историческими традициями, а освещению прошлого украинского народа отводилась второстепенная роль.

Ключевые слова: народные школы, Галичина, учебные планы, методы обучения.

Oksana Ruda. Method to teaching history in the public schools of Galicia (1867–1918).

The article analyses the development of public schools in Galicia during its autonomy in 1867–1918. It argues that this period was characterized by polonisation of the Galician education while the Austrian character of public schools and Austrian interpretation of the past were preserved. It argues that state legislation adopted in 1867–1893, and the curricula which were introduced on its basis in 1875, 1893, 1895 and 1896, contributed to the dissemination and modernization of history teaching in the public schools. They also influenced its purpose, content and methods of teaching. However, the study of history in the public schools was closely intertwined with the Polish historical traditions. The coverage of the past of the Ukrainian people was assigned a secondary role.

Key words: public schools, Galicia, curricula, teaching methods.